

Борис Чемісов

МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА РЕГІОНУ

Будь-який регіон має характерне для нього поєднання природних і економічних умов та ресурсів, що істотно впливає на особливості розміщення промислового виробництва та формування його виробничої структури. Визначення напрямків використання природно-економічного потенціалу завжди було пов'язане з подоланням протиріч між інтересами регіону, загальнодержавними інтересами та інтересами підприємств, що розташовані в його межах.

Інтереси регіону щодо ресурсного потенціалу полягають, у першу чергу, в раціональному його використанні з урахуванням екологічного аспекта, що так чи інакше відбивається у виробничій структурі регіону. У підприємств, робота яких в ринкових умовах має на меті одержання прибутку і виживання в конкурентній боротьбі, виникають свої інтереси щодо використання місцевих ресурсів, що не завжди збігаються з інтересами території і загальнодержавними пріоритетами.

Враховуючи це, аналіз виробничої структури регіону доцільно здійснювати за показниками, які відбивають рівень і характер використання місцевих умов та ресурсів, з подальшим пошуком поєднання інтересів регіону, центру і підприємств.

Тому більш прийнятним є аналіз структури промисловості регіону за техніко-економічними показниками виробництва, поєднаними з використанням місцевих умов та ресурсів, на відміну від традиційного методу, коли застосовуються показники вартості основних виробничих фондів, випуску товарної (валової) продукції, чисельності працюючих, темпів росту обсягів виробництва.

Наприклад, показник витрат води, що характеризує водомісткість підприємства, в той же час відбиває ступінь використання цим підприємством водних ресурсів (В) регіону, показник чисельності промислово-виробничого персоналу (трудомісткість) - ступінь використання трудових ресурсів (Т), показник одержання і відправлення вантажів (вантажообіг) - ступінь використання транспортно-географічного положення (ТП) і т.д.

Одним з аспектів регіонального структурного аналізу виробництва є аналіз територіальної структури промисловості регіону. Територіальна структура промислового виробництва - це склад, співвідношення та взаємозв'язки

територіально-виробничих утворень, які розташовані в його кордонах. Територіально-виробниче утворення є сукупністю різних підприємств, що розташовані в територіальній близькості і розвиваються на базі територіального поєднання природних і економічних умов та ресурсів. Отже, елементами територіальної структури промисловості регіону є типи та види територіальної зосередженості виробництва: промислові пункти і центри, промислові (економічні) вузли, промислові агломерації і інтеграції. Типологія територіально-виробничих утворень наведена у табл. 1.

Таблиця 1.

Типологія
територіально-виробничих утворень (ТВУ).

Типи ТВУ	Види ТВУ	Категорії міських поселень	Людність поселень (тис. чол.)
Територіально-виробничі угруповання (ТВГ)	Промисловий пункт	Селище міського типу	до 3
	Промисловий центр		
	• дрібний	Селище міського типу, мале місто	від 3 до 10
	• малий	Мале місто	від 10 до 50
Локальні територіально-виробничі комплекси (ТВК)	Промисловий (економічний) вузол • середній	Середнє місто, декілька територіально-суміжних міст	понад 50 до 100
	• великий	Велике місто, декілька міст територіально-суміжних	понад 100 до 250
	• крупний	Велике місто, декілька міст територіально-суміжних	понад 250 до 1000
	Промислова агломерація	Крупніше місто, декілька територіально-суміжних міст	понад 1000
Великий територіально-виробничий комплекс (ТВК)	Промислова територіальна інтеграція	Сукупність територіально-суміжних міст на обмеженій території	

Територіально-виробничі утворення поділяються на типи на основі якісного критерію (комплексності), а на види - за кількісною ознакою (масштабністю). Важливе місце при аналізі територіальної структури має оцінка виробничого профілю територіально-виробничих утворень та профілю їх факторної орієнтації. Виробничий профіль ТВУ можна розрахувати, як було зазначено вище, за техніко-економічними показниками, поєднаними з використанням умов та ресурсів (табл.2).

Таблиця 2.

Структура середнього промислового
(економічного) вузла М (за станом на 199... рік).

(в % до підсумку)

Галузі промисловості	Використання локального поєднання умов та ресурсів					
	Т Середньо- спискова чисель- ність ПВП	ТГП Ванта- жообіг	В Обсяг води, яка викорис- товується	Е Витрати електро- енергії	ТП Витрати палива (місцево- го)	П Частка продук- ції, яка спожита у регіоні (%)
Хімічна	5,2	0,6	0,8	4,1	-	7,0
Машинобудування та металообробка	54,3	10,9	49,2	55,0	-	5,0
Деревообробна	2,2	0,2	0,9	1,1	-	20,0
Промисловість будівельних матеріалів	5,2	22,6	4,4	6,6	-	80,0
Легка	13,8	0,6	0,4	1,5	-	10,0
Харчова	17,3	22,0	43,8	26,0	-	42,0
Борошномельна та комбікормова	1,7	43,0	0,5	5,6	.	52,0
Інші галузі	0,3	0,1	0,0	0,1	-	68,0
Вся промисловість	100,0	100,0	100,0	100,0	-	X

Аналіз таблиці 1 дозволяє виявити:

- співвідношення між галузями ТВУ за інтенсивністю використання місцевих умов та ресурсів;
- галузі спеціалізації ТВУ;
- спрямування подальшого розвитку ТВУ з урахуванням раціонального використання місцевих умов та ресурсів.

Наприклад, найбільшого розвитку в промисловому вузлі М набули три галузі: машинобудування (54% всієї чисельності промислово-виробничого персоналу вузла), харчова (17,3%) та легка (13,8%) промисловість. Найбільш високий рівень спеціалізації у промвузлі М має хімічна промисловість (обсяг продукції, яка вивозиться, становить 93%), машинобудування (обсяг вивезення -93%) і легка промисловість (обсяг вивезення - 90%). За інтенсивністю використання місцевих умов та ресурсів виділяється машинобудування і харчова промисловість. На ці дві галузі припадає близько 30% всього вантажообігу в промисловості вузла М, 81% електроенергії, що споживається промисловим виробництвом вузла, і 93% води, яка використовується на

промислові потреби. Далі на основі балансових розрахунків робиться аналіз щодо темпів розвитку окремих галузей у позиції можливостей спільної експлуатації ресурсного потенціалу, особливо, якщо використання якогось ресурсу лімітовано за обсягами або з міркувань екології. Розрахунок факторної орієнтації територіально-виробничих утворень здійснюється також за техніко-економічними показниками, поєднаними з використанням природних і економічних умов та ресурсів, але його методика відрізняється від розрахунку виробничого профілю ТВУ. У таблиці 3 наведено територіальну структуру регіону А зі значеннями факторної орієнтації, які подані у процентах. Аналіз таблиці 3 показує, що в регіоні А є певна закономірність у зміні факторної орієнтації територіально-виробничих утворень при переході від нижчого рангу до вищого.

Таблиця 3.

Територіальна структура промислового виробництва регіону А.

Види територіально-виробничих утворень (ТВУ)	Ранг ТВУ (тис. чол. населення)	Кількість ТВУ (одиниць)	Чисельність ПВП (% до під сумку)	Всі фактори	Факторна орієнтація (в %) в тому числі					
					Т	ТПП	С	В	Е; ТП	П
Промислові пункти:	до 3		1,0	100,0
Промислові центри		36	30,1							
• дрібні	3-10	25	14,6	100,0	14,0	12,0	21,0	1,0	-	52,0
• малі	10-15	11	15,5	100,0	21,0	17,0	17,0	2,0	-	43,0
Промислові вузли		3	68,9							
• середні	50-100	2	24,4	100,0	41,0	31,0	3,0	2,0	-	23,0
промвузол М			13,2	100,0	41,0	38,0	2,0	2,0	-	18,0
промвузол Д			11,2	100,0	40,0	23,0	3,0	3,0	-	31,0
• великі	100-500	1	44,6	100,0	40,0	22,0	2,0	6,0	-	30,0
промвузол Ж			44,6	100,0	40,0	22,0	2,0	6,0	-	30,0
• крупні	500-1000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Промислові агломерації	понад 1000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ВСЬОГО	Х	39	100,0	Х	Х	Х	Х	Х	Х	Х

Так, найбільш типовим для дрібних промислових центрів регіону є профіль факторної орієнтації з високою питомою вагою фактора споживання (П), який складає в середньому 52%, і сировинного фактора (С) - переробка місцевої (сільськогосподарської або мінеральної) сировини (в середньому 21%). Значно нижча значущість орієнтації на фактор трудових ресурсів (Т) - в середньому 14% і транспортно-географічне положення (ТПП) - в середньому 12%. Поряд з цим в окремих дрібних промцентрів, у їх факторній орієнтації провідне місце може займати не фактор споживання, а якийсь інший. Таким чином, у дрібних територіально-виробничих утворень регіону А у їх факторній орієнтації характерне різке переваження значущості одного фактора, рідко - двох. У більшості малих промцентрів регіону А, як і у дрібних, у факторній орієнтації висока частка одного фактора - споживання. Разом з цим у порівнянні з

дрібними у малих промцентрів значущість орієнтації на фактор споживання знижується у середньому до 43% і зростає роль орієнтації на фактор трудових ресурсів - 21% та транспортно-географічне положення - 17%. У регіоні А є два середніх промвузли (промвузол М і Д) і один великий - промвузол Ж. Сформувалися вони в орієнтації, головним чином, на використання трудових ресурсів (відповідно - 41%, 40%, 40%), транспортно-географічне положення (38%, 23%, 22%) і споживчий фактор (48%, 31%, 30%). Отже, профіль факторної орієнтації промвузлів регіону А визначає не один, а три фактори: трудових ресурсів, транспортно-географічного положення і фактор споживання. З наведених даних витікає, що промвузли регіону А функціонують переважно на привозній сировині і поставляють виготовлену продукцію в основному за межі регіону. Таким чином спеціалізація промвузлів на виробництві певних видів продукції відбувалася на основі інтенсивного використання трудових ресурсів та транспортно-географічного положення.

Усього в регіоні А нараховується 39 територіально-виробничих утворень (без врахування промпунктів). Переважають дрібні промислові центри, на які разом з малими припадає 92,3% від всієї кількості територіально-виробничих утворень. Але за чисельністю працюючих у промисловому виробництві регіону різко виділяється великий промвузол Ж. У ньому зосереджено близько 45% всіх робітників промисловості. На два середніх промислових вузли (промвузол М і Д) припадає до 25%, а в усіх трьох промислових вузлах сконцентровано 70% від кількості зайнятих в промисловому виробництві регіону. Це свідчить про значне відставання рівня розвитку багатьох промцентрів регіону, що певною мірою породжує відомі проблеми малих міст і відбивається на формуванні локальних систем розселення.